

УДК 821.161.2.09:378(09)(477)

Г. В. Самойленко

Життєві та творчі взаємини Т. Шевченка з випускниками Гімназії вищих наук кн. Безбородька (1838–1843)

У статті розкривається роль випускників Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька у звільненні Т. Шевченка від кріпацької неволі та у його становленні як художника і поета.

Ключові слова: Ніжинська гімназія вищих наук, Т. Шевченко, Є. Гребінка, А. Мокрицький, П. Мартос, Н. Кукольник.

В статье раскрывается роль выпускников Нежинской гимназии высших наук кн. Безбородко в освобождении Т. Шевченко от крепостнической зависимости, в его становлении как художника и поэта.

Ключевые слова: Нежинская гимназия высших наук, Т. Шевченко, Е. Гребенка, А. Мокрицкий, П. Мартос, Н. Кукольник.

The article explores the role of graduates of Nizhyn Bezborodko's Gymnasium of High Sciences in releasing of T. Shevchenko from serfdom and his formation as an artist and poet.

Key words: Nizhyn Gymnasium of High Sciences, T. Shevchenko, A. Mokritsky, P. Martos, N. Kukolnik.

За своє понад двохсотлітнє існування Ніжинська вища школа, заснована у 1805 р. і відкрита у 1820 р., до якої входили Гімназія вищих наук кн. Безбородька (1820–1832), Фізико-математичний (1832–1840) та Юридичний ліцеї (1840–1875), Історико-філологічний інститут кн. Безбородька (1875–1919), а в післяреволюційний час інститут педагогічного спрямування, з 2004 р. – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя [1], була пов'язана з іменем Тараса Шевченка. Це були найрізноманітніші безпосередні зв'язки з її випускниками, з одними більш тісні, з іншими побіжні, а вже після смерті Великого Кобзаря викладачі та студенти навчальних закладів здійснювали вивчення та популяризацію творчості поета і художника, турбувалися про увіковічнення його пам'яті.

Про зв'язки Т. Шевченка з випускниками Ніжинської вищої школи збереглися деякі свідчення у спогадах сучасників, в епістолярній спадщині Шевченка та листах до нього, у книгах "Шевченко. Документи та матеріали" (К., 1950) та в "Дневнике художника" А. Мокрицького, в дослідженнях Петра Жури "Шевченковский Петербург" (Л., 1964), Георгія Неділька "Тарас Шевченко і Чернігівщина" (Ніжин, 1992), Станіслава Реп'яха "Тарасові сліди. Марєво" (Чернігів, 1993) та ін. Проте визначена нами проблема так і залишилася не до кінця розкритою. Віддаючи данину поваги попередникам, зазначимо, що значна частина фактів не була введена до наукового обігу і розглянута в тісному контексті з визначеною проблемою.

Випускники Ніжинської вищої школи, особливо дореволюційного часу, після завершення навчання їхали до столиці Російської імперії С.-Петербурга, щоб там знайти свою долю, влаштуватися якомога краще і забезпечити своє майбутнє, піднятися службовими східцями щонайвище. Деяким це вдалося, інші, після поневірянь у пошуках "доходного" місця і не знайшовши його, поверталися назад в Україну.

Є. Гребінка у листі до свого товариша по Гімназії вищих наук кн. Безбородька М. Новицького писав: "Петербург – це колонія освічених малоросів. Усі присутственні місця, всі академії, університети заповнені земляками".

Так, у столиці опинилися випускники Гімназії вищих наук кн. Безбородька Микола Гоголь, Нестор Кукольник, Петро Редкін, Костянтин Базилі, Василь Любич-Романович, Микола і Василь Прокоповичі, Аполлон Мокрицький і його брат Іван, брати Тимофій та Іван Пащенко, Євген Гребінка, Олександр та Іван Данилевські, Іван Халчинський, Андрій Бородін, Микола Данченко (Немирович), Платон Лукашевич, Петро Мартос, Іван Симоновський, Євген Гудима та ін. [2], а також випускники Фізико-математичного та Юридичного ліцеїв: Олександр Афанасьєв-Чужбинський, Микола Гербель, Микола Макаров, Андрій Горонович, Роман Тризна, Михайло Лазаревський та ін. З більшістю із них Тарас Шевченко зустрічався, проживаючи у С.-Петербурзі, де він з'явився 3 лютого 1831 р. у зв'язку з переїздом до столиці пана П. Енгельгардта, кріпаком якого він був.

Помітивши малярський талант Шевченка, пан віддав Тараса на навчання до майстра живописного цеху В. Ширяєва, який змушував хлопця виконувати підрядні роботи, пов'язані з фарбуванням дахів, парканів, стін у будинках тощо. І все ж доля зглянулася над ним, коли звела його із земляком, студентом Петербурзької академії мистецтв, художником Іваном Сошенком, який помітив талановитого хлопця, що у світлу білу петербурзьку ніч малював у Літньому саду міфологічні

статуті. Саме з цього часу і почався новий етап у житті юного Шевченка, бо Іван Максимович перейнявся розповіддю Тараса про своє кріпацьке життя і потурбувався, щоб йому допомогли. Двоє випускників Ніжинської гімназії вищих наук, на той час студент Петербурзької академії мистецтв, учень К. Брюллова Аполлон Мокрицький та письменник і педагог Євген Гребінка, одразу ж включилися до пошуків шляхів визволення Тараса, використовуючи свої приватні знайомства, зокрема, українцем за походженням родом з Пирятинщини художником і скульптором В. І. Григоровичем, М. Ю. Віельгорським, В. А. Жуковським, К. П. Брюлловим та ін. І. Сошенко згадував: "У цей час я був добре знайомий з відомим малоросійським письменником Є. Гребінкою. От з ним я насамперед і порадився, як же допомогти нашому землякові. Гребінка щиро поставився до моєї пропозиції, почав часто запрошувати Тараса до себе, давав йому читати книжки, переказував різні відомості і т. ін." [3, с. 53].

Євген Павлович Гребінка (1812–1848) на цей час уже улаштував своє власне життя. Після закінчення Гімназії вищих наук у 1831 р., перших проб пера в літературі [4] він майже три роки служив у 8-му Малоросійському козацькому полку, а на початку 1834 р., вийшовши у відставку, оселився в С.-Петербурзі, влаштувавшись спочатку в Комісії духовних училищ при Синоді, а з 1838 р. і до кінця життя працював викладачем словесності у Дворянському полку та у Другому кадетському корпусі і користувався повагою учнів [5, с. 815].

Починаючи з 1831 р., Є. Гребінка друкувався у різних виданнях. А в 1834 та 1836 рр. вийшов українською мовою його збірник байок "Малоросійські приказки", які були написані переважно у Ніжині під час навчання у гімназії і підтримані вчителем латинської мови, письменником І. Кулжинським. В 1837 р. з'явився збірник повістей і оповідань "Рассказы пирятинца". У різних періодичних виданнях були надруковані повісті "Лука Прохорович" (1838), "Верное лекарство" (1840), "Кулик" (1844), "Доктор" (1844), "Записки студента" (1841), "Путевые записки зайца" (1844) і, нарешті, зібрання творів "Романы, повести и рассказы" у 8 томах (1847–1848). Це видання не було завершене у зв'язку зі смертю Є. Гребінки у грудні 1848 р.

Переїхавши до С.-Петербурга, Є. Гребінка опинився в колі своїх друзів, "ніжинських однокоритників", а також інших діячів культури. Тому він ще до викупу Шевченка з кріпацької неволі почав брати його на різні літературно-мистецькі зустрічі. Так він потрапив до придворного живописця Олексія Венеціанова, познайомився з конференц-секретарем Академії мистецтв Василем Григоровичем, який у свою чергу відрекомендував Шевченка відомому на той час поету Василю Жуков-

ському. Зустрічі з відомими людьми, книжки, які давав читати Є. Гребінка, впливали на допитливий розум обдарованого юнака, який відчув потребу у подальшому навчанні.

Протягом 1837 р. Шевченко бував у Є. Гребінки на літературних вечорах, де збиралися не лише випускники Ніжинської гімназії вищих наук, а й літератори Петербурга. У цей час стало модним проводити в столиці такі зібрання. Є. Гребінка жив на казенній квартирі Другого кадетського корпусу, де він працював учителем і був ще не одружений, а тому, коли отримував посилки від батьків із України, то гостинно запрошував своїх товаришів скуштувати батьківських ласощів і поговорити на літературні теми.

Учасник таких зустрічей літератор Іван Панаєв згадував: "Цього разу в Гребінки зійшлося численне товариство і, між іншим, Шевченко, який починав уже користуватися великою популярністю серед своїх співвітчизників; товариші по службі – О. О. Комаров і Прокопович (товариш Гоголя по Ніжинському ліцею і приятель його)..." [3, с. 63]. .

На вечорах у Є. Гребінки проходило знайомство і укріплювалися відносини з В. Далем, М. Марковичем, І. Сошенком, А. Мокрицьким та ін. Бував Шевченко разом з Є. Гребінкою на літературно-мистецьких вечірках і у інших представників культури. Поступово він став відомим. Хоча, як зазначає І. Панаєв, досить відомий на той час літератор, який входив до кола В. Белінського і добре знав літературне середовище, "освічені світські літератори дивилися на Шевченка з погордою і недовірою, ще більше, ніж на Кольцова, і з інтересом, змішаним з іронією, дивилися на нього, коли він співав малоросійські пісні, весело підтанцювуючи під рідні звуки" [6]. Особливо виявляв Шевченко свої національні риси, коли потрапляв у близьке для нього середовище. Саме тому він з охотою бував у Є. Гребінки, з яким любив співати українські пісні. І Тарас, і Євген мали гарні голоси, знали багато народних пісень і інколи, за сприятливих умов, відводили цим свою поетичну душу.

Дружба між Є. Гребінкою і Шевченком продовжувала зміцнюватися. У 1837 р. Тарас Григорович написав його портрет, який довгий час у шевченкознавстві вважався як портрет невідомого [7].

Тарас Шевченко читав свої твори Є. Гребінці, і на це вказував І. Панаєв. А в листі до Г. Квітки-Основ'яненка від 18 листопада 1838 р. Є. Гребінка писав: "А ще тут є у мене один земляк Шевченко, що то за завзятий писати вірші, то нехай йому сей та той! Як що напише, то тільки цмокни та вдар руками об поли!"

Крім І. Сошенка та Є. Гребінки, про подальшу долю Шевченка думав ще один земляк, випускник Ніжинської гімназії вищих наук Аполлон Миколайович Мокрицький (1810–1870), який у цей час навчався в

С.-Петербурзькій академії мистецтв у відомого художника Карла Брюллова.

Довідавшись від І. Сошенка про Шевченка, А. Мокрицький почав інтенсивно проводити роботу, пов'язану з викупом талановитого юнака з кріпацької неволі. "Щоденник" А. Мокрицького заповнений багатьма згадками про це. Вперше подібний запис з'явився 18 березня 1837 р. А. Мокрицький на літературному вечорі у К. Брюллова радився зі своїм вчителем про звільнення Шевченка [8].

А 31 березня 1837 р. А. Мокрицький читав на квартирі К. Брюллова у присутності свого вчителя та В. Григоровича вірш Шевченка, який надзвичайно сподобався К. Брюллову, бо в ньому він зумів відчути думки і почуття талановитої молодого людини, а тому вирішив будь-що витягнути юне обдарування з кріпацтва. І після цього зав'язалася розмова про реальну допомогу Шевченку. До цієї справи залучили і поета В. Жуковського. У "Щоденнику" А. Мокрицького знаходимо запис від 2 квітня 1837 р.: "Після обіду покликав мене Брюллов. У нього був Жуковський, він хотів знати подробиці про Шевченка. Слава Богу, справа наша, здається, піде на лад... Брюллов почав сьогодні портрет Жуковського і вельми схоже" [9, с. 116].

К. Брюллов поділився з В. Жуковським, О. Веніціановим, В. Григоровичем та А. Мокрицьким своїм планом: написати портрет В. Жуковського і розіграти його у лотерею, а за отримані кошти викупити Шевченка. К. Брюллов з великим інтересом писав портрет поета, яким зацікавилась царська родина. Портрет В. Жуковського, виконаний великим майстром, вразив усіх витонченістю і правдивістю. А. Мокрицький, який копіював цей портрет, згадував: "Ой, як важко копіювати його, проте яка користь підлаштовуватися під його правильний пензель. З його праць вчимося дивитися на природу. У малюванні у нього від початку і до кінця скрізь помітний його пензель, до найдрібніших деталей. Ось так вміє не багато митців читати і передавати природу, зокрема витонченість форм, природну грацію і характерність як в цілому, так і в частинах. В портреті Жуковського він виглядає досконало. Ви бачите огрядного чоловіка, що спокійно сидить у кріслі і спокійно сперся на спинку крісла. Голова дещо схилена у правий бік, нахилившись вперед. Руки складені так, що кисті лежать вище колін (auf dem Fuß), ліва, прикриваючи іншу, залишає пальці її видимими. В правій тримає він рукавички. Обличчя спокійне, погляд скерований на уважне сприйняття, проте здається, що зайнятий внутрішньо. На чолі дума не тяжка, але відрадна, заспокійлива. Він весь, здається, обдумував подвиг свій, перебуваючи після завершення праці у спокої" [9, с. 154].

У "Щоденнику" А. Мокрицького зафіксована ще одна цікава деталь. 28 квітня 1838 р. Аполлон Миколайович разом із Шевченком

перебували в класі Академії мистецтв, і їм повідомили, що прибув спадкоємець престолу. "Справді, не минуло й півгодини, як його високість завітав до нас. Ми з Шевченком прийняли його, він запитав мене про Брюллова, потім дивився велику картину, – відгукувався схвально. Подивившись усе дуже уважно, запитав, чи можна пройти в інші кімнати. Пішли, побачив він портрет Жуковського і був ним надзвичайно задоволений" [9, с. 152; 3, с. 61].

Шевченко переживав за стан своєї справи. І. Сошенко згадував: "Душевний стан Тараса у цей час був жахливим. Довідавшись, що справа про його звільнення, задумана такими впливовими людьми як Венеціанов, гр. Вієльгорський, Жуковський, незважаючи на всю їх впливовість, вперед не посувається, він прийшов якось до мене страшенно схвильований" [3, с. 54].

Через деякий час задум К. Брюллова все ж був здійснений. Портрет розіграли в лотерею. До виручених коштів додали свої внески М. Вієльгорський, К. Брюллов та В. Жуковський, а також гроші за розіграну копію портрета поета, зроблену М. Д. Биковим [10, с. 113–116, 120–123]. Ці факти стверджують, що думка про основну роль у збиранні коштів на викуп Шевченка царської родини не відповідає дійсності. Нарешті, у "Щоденнику" А. Мокрицького 25 квітня 1838 р. з'являється запис: "Годині о другій пішов я до Брюллова, застав його в робочій кімнаті з "Пертською красунею"... Невдовзі з'явився Жуковський з графом Вієльгорським. Прийшов Шевченко, і Василь Андрійович вручив йому папір про його звільнення і забезпечення прав громадянства. Приємно було бачити цю сцену" [9, с. 151].

Ще до свого викупу Т. Шевченко у 1837–1838 рр. бувати, майстерню К. Брюллова, де слухав поради художника, зустрічався з його учнями. Тарас Григорович продовжував бувати у А. Мокрицького. "Чай пив з парубками Сошенком і Шевченком у трактирі", – фіксує він у "Щоденнику". Трохи пізніше з'являється запис: "Прийшов Шевченко, потім Петровський" (Петро Степанович Петровський – художник, який навчався у цей час в Академії мистецтв).

Після звільнення Шевченка з кріпацької неволі та зарахування його вільнослухачем Академії мистецтв у клас К. Брюллова поет деякий час мешкав у квартирі свого вчителя. Розширилося коло знайомих. А найголовніше – Шевченко потрапив у середовище К. Брюллова, який своїм учням не лише давав уроки художньої майстерності, а й приділяв увагу їх інтелектуальному розвитку. Шевченко цінував у К. Брюллова як його великий талант, так і його людяність. Пізніше він з особливою теплотою розповість про свого вчителя у повісті "Художник". Як і в попередні роки, Шевченко залишався в центрі уваги А. Мокрицького.

5 та 9 квітня 1838 р. вони разом відвідали зали Ермітажу, де ознайомилися з працями відомих художників Ван-Дейка, Рубенса, Веласкеса, Гвідо Рені та інших. А. Мокрицький вчив Шевченка проникати в особливості художньої манери митців.

Неодноразово вони бували разом у Є. Гребінки. Запам'яталися відвідини квартири Є. Гребінки А. Мокрицьким разом з Шевченком 8 та 10 березня 1839 р. 9 березня Шевченкові виповнилося 25 років, але про святкування цієї дати в спогадах про поета та "Щоденнику" А. Мокрицького не сказано нічого. 8 березня було пов'язане зі звісткою про від'їзд із Петербурга В. Штернберга разом з В. Далем в Оренбурзький край. І Шевченко шкодував, що не попрощався з другом. 8 березня 1839 р. А. Мокрицький у "Щоденнику" зазначив про від'їзд із Петербурга художника Василя Штернберга: "Після класу прийшов Шевченко й дуже шкодував, що не застав Штернберга й не попрощався з ним. Ми йдемо до Євгена". 10 березня вони знову у Є. Гребінки, де застали Лагоду, розглядали малюнки В. Штернберга до альбому Є. Гребінки, години дві вели розмову, повечеряли малоросійською ковбасою і пішли додому [9, с. 162].

Антон Іванович Лагода, чиновник із Петербурга, батько художниці О. А. Лагоди-Шишкіної, був знайомий з багатьма діячами художньої культури, в тому числі з Є. Гребінкою, А. Мокрицьким та ін. У 1839 р. Т. Шевченко намалював його акварельний портрет.

Значна частина знайомих А. Мокрицького та Є. Гребінки входили і до кола Шевченка. З А. Мокрицьким Шевченко підтримував зв'язки до 1841 р., до того часу, коли художник виїхав до Рима продовжувати своє навчання.

Стосунки з Є. Гребінкою набували різнобічного характеру.

З 1838 р. Тарас Шевченко працював не лише як живописець, що пробував свої сили у різних жанрах: живописі, малюнку, технічній акварелі, сепії, офорті, а й виражав своє наболіле у поетичних творах. Він цікавився сучасною українською літературою, зокрема творами Г. Квітки-Основ'яненка, з якими ознайомився у бібліотеці Є. Гребінки. Під впливом прочитаного у журналі "Отечественные записки" (1839) нариса "Головатий" Шевченко написав свій вірш "До Основ'яненка" і разом з листом переслав поезію адресатові. Г. Квітка-Основ'яненко у листі-відповіді від 23 жовтня 1840 р. з захопленням говорив про цей твір. А поезію "Перебендя" Шевченко присвятив Є. Гребінці (пізніше ця присвята з невідомих причин була знята). Таким чином, твори Шевченка поступово ставали відомими діячам української культури.

З поетичними віршами Шевченка був знайомий не лише Є. Гребінка, а ще один студент Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька

Петро Іванович Мартос (1811 – після 1875), якого у 1826 р. відрахували разом з О. Данилевським, М. Прокоповичем за розповсюдження вільнолюбивих творів. О. Данилевський та М. Прокопович поновилися в гімназії, а П. Мартос залишився за межами навчального закладу і пішов служити з лютого 1827 р. унтер-офіцером Другого уланського полку. У 1837 р. він вийшов у відставку й оселився у Петербурзі, знав декілька іноземних мов, мав хорошу бібліотеку, підтримував зв'язки з Є. Гребінкою, Н. Кукольником, М. Глінкою, К. Брюлловим та ін. У 1839 р. Петро Мартос через Є. Гребінку познайомився з Шевченком. У своїх спогадах П. Мартос писав: "Шевченка я знав близько. Я познайомився з ним наприкінці 1839 року в Петербурзі, у милого, доброго земляка Є. П. Гребінки, котрий рекомендував мені його як талановитого учня К. П. Брюллова. Я просив Шевченка намалювати мій портрет аквареллю, і для цього мені треба було їздити до нього. Квартира його була на Василівському острові, недалеко від Академії мистецтв" [3, с. 69]. Під час сеансів на квартирі Тараса Григоровича він ознайомився з його віршами у рукописах. У своїх спогадах П. Мартос зазначає, що під час одного із сеансів він попросив дати йому прочитати вірші. "Шевченко витяг з-під ліжка луб'яний ящик, наповнений клаптями паперу, і подав мені. Я сів на ліжко й почав розбирати їх, але ніяк не міг дати ради. "Дайте мені оці бумаги додому, – сказав я, – я їх прочитаю"... Візьміть, коли хочете, тільки, будьте ласкаві, нікому не показуйте і не говоріть"... Узнявши папери, я одразу ж пішов до Гребінки, і ми з великими труднощами сяк-так дали їм лад і, що могли, прочитали" [3, с. 69]. Проте у цих спогадах є неточності. Є. Гребінка був знайомий з поезією Шевченка значно раніше. У листі до Г. Квітки-Основ'яненка від 18 листопада 1838 р. поет писав: "Він [Шевченко] мені дав гарних стихів на "Збірник" [11, с. 595].

Є. Гребінка у цей час готував збірник "Ластівка", куди і включив уривок із п'єси І. Котляревського "Москаль-чарівник", повість Г. Квітки-Основ'яненка "Сердешна Оксана", байки Л. Боровиковського, поезії Є. Гребінки, В. Забіли, О. Афанасьєва-Чужбинського, П. Куліша та ін., а також деякі народні пісні, прислів'я і приказки тощо. Сюди Є. Гребінка включив і 5 віршів Шевченка: "Причинна" ("Реве та стогне Дніпр широкий"), "Думка" ("Вітре буйний, вітре буйний"), "На вічну пам'ять Котляревського", "Думка" ("Тече вода в синє море") і "Думка" ("Тяжко, важко в світі жити"), а також уривок з поеми "Гайдамаки", до якого він робить примітку: "Порадував нас торік Шевченко "Кобзарем", а тепер знов написав поему "Гайдамаки". Гарна штука, дуже гарна, така смачна, мовляв, як у спасівку та у жаркий день після обіду гарний кавун! І їси, і ще хочеться – і читаєш, і не одірвешся. Оце вам для приміру з неї перва глава. А там дальше усе лучше й лучше" [21 а].

Є. Гребінка залучив до редагування збірника і самого Шевченка. У листі до Г. Квітки-Основ'яненка від 13 січня 1839 р. Є. Гребінка писав: "У меня здесь есть чудесный помощник – Шевченко, человек удивительный..." [11, с. 597]. Допомога Шевченка, як свідчать дослідники, була досить конкретною, зокрема, правка байки П. Писаревського "Собака і Злодій". Як вказує перший дослідник цензурного примірника "Ластівки" П. Картавов, уривок з поеми Шевченка "Гайдамаки", який був поданий як автограф поета, редагував Є. Гребінка [12, с. 13]. Збірник "Ластівка" вийшов у 1841 р. на кошти В. Полякова. Серед позитивних і негативних відгуків виділяється стаття О. Афанасьєва-Чужбинського, у якій автор схвально говорить про поезії Шевченка. Є. Гребінка, надрукувавши в "Ластівці" твори Шевченка, таким чином включав їх у загальнолітературний контекст. Крім цього, він знайомив поета з тогочасними українськими літераторами.

У 1839 р. Є. Гребінка відібрав 8 значних творів Шевченка і вирішив із згоди автора видати їх окремою збіркою, яку назвали символічно назвою "Кобзар", що навічно закріпилася за поетом. Петро Мартос згодився дати гроші на видання збірника, про що він розповів у своїх спогадах і які широко цитуються у різних працях про Шевченка. Їх автор дещо перебільшує свою роль у підготовці "Кобзаря" до друку. Тут першість все ж таки належить Є. Гребінці, але П. Мартос дав свої кошти на видання збірника молодого поета. І в цьому його велика заслуга, бо таким чином відбулася популяризація творів Шевченка. Не обійшлося без П. Мартоса і у переговорах з цензором П. Корсаковим. Хоча, як свідчать архівні документи, які наводить шевченкознавець В. Бородин, до цензурного комітету збірник подавав не П. Мартос, а Є. Гребінка: "У реєстрі рукописів, розглянутих 1840 р. про "Кобзар" записано: дата подання до цензури – 7 березня, назва – "Кобзар, малороссийские песни и стихотворения", кількість сторінок – 20, від кого надійшов рукопис – "от г. Гребенки", цензор – Корсаков, дата схвалення – 7 березня, дата повернення з комітету – так само 7 березня, видано рукопис Іванові Левченку" [12, с. 13, 79]. У швидкому цензурному вирішенні дозволу на друкування "Кобзаря" відіграли власні добрі відносини Є. Гребінки з цензором П. Корсаковим, з яким він познайомився на одній із товариських вечірок у Шевченка. Як свідчить дата дозволу цензора на друкованому "Кобзарі" – 12 лютого 1840 р., П. Корсаков читав приватно твори Шевченка, зробив відповідні купюри, а 7 березня лише переглянув тексти, підготовлені до друку. 18 квітня 1840 р. П. Корсаков підписав квиток про випуск "Кобзаря" із друкарні Є. Фішера. В. Бородин, який порівнював різні видання "Кобзаря", відзначив, що цензурне втручання П. Корсакова найменш вразливе.

Більшість поезій у "Кобзарі" мали присвяти. Цим Шевченко виражав свою вдячність тим людям, які зробили чимало доброго у його житті. Так, поезія "Перебендя" була присвячена Є. Гребінці (пізніше Шевченко зняв цю присвяту), поема "Катерина" була адресована "Василію Андрійовичу Жуковському на пам'ять 22 квітня 1838 року", а поему "Іван Підкова" поет присвятив своєму другу, художникові Василю Івановичу Штернбергу, який рано пішов із життя і написав чимало своїх картин на українську тематику. Твір "Тарасова ніч" був присвячений Петру Матросу як вдячність за турботу про публікацію його творів (пізніше ця присвята теж була знята). Баладу "Тополя" поет присвятив Парасці Степанівні Петровській, сестрі свого друга художника Петра Петровського, який разом із Шевченком відвідував клас свого вчителя К. Брюллова. Шевченко бував у родині Петровських, з хвилюванням слухав українські пісні у виконанні Параски і в її альбомі "в знак пам'яті 1840 року" намалював тополя – символ української землі. До "Кобзаря" увійшли також вірші "До Основ'яненка", з присвятою Г. Квітці-Основ'яненку, та "Думки" ("Нащо мені чорні брови").

Збірник "Кобзар" розпочинався програмною поезією "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!", у якій визначені основні теми творів поета, що увійшли до збірника, а також виражена туга за батьківщиною. Сама назва збірника сприймалася як поезія народного співця про долю простого люду, про рідний край.

Вихід "Кобзаря" у світ був важливою подією не лише в житті Шевченка, а і в загальнолітературному контексті. Для українців ця книга була усвідомленням того, що вони є велика нація, яка може мати свою прекрасну літературу, створену рідною мовою, літературу, яка піднімає значення національної гідності, збуджує народ до боротьби за свободи. Іван Франко пізніше писав: "Ця маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої, холодної води, зяснила невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову" [13, с. 107].

Згодом перше видання "Кобзаря" доповнюватиметься новими творами Шевченка, бо царська цензура дозволяла видавати вірші поетові лише у збірниках під цією назвою. Народ зважав до цієї назви і чекав нових видань, при цьому розповсюджуючи поезії у численних списках, заучуючи їх напам'ять і передаючи із вуст у вуста. Проте не слід забувати і тих перших Шевченкових друзів та знайомих, зокрема ніжинців Євгена Гребінку і Петра Мартоса, які потурбувалися про появу першого віршованого збірника поета.

Шевченко через П. Мартоса передав свою книгу "Кобзар" Г. Квітці-Основ'яненку, який проживав у Харкові, про що згадується у його

листі від 23 жовтня 1840 р. до поета. Що ж до Є. Гребінки, то він добре знав твори Шевченка, про що свідчать 5 епіграфів із віршів поета до його роману "Чайковський" (1843) – три з поеми "Гайдамаки" та по одній з "Перебенді" та "Думи мої".

1840 р. для Шевченка був особливим. Вихід "Кобзаря", нагородження його срібною медаллю за живописний твір сприяли розширенню його особистих знайомств і спілкувань із широким колом літераторів, художників та інших діячів культури. Хроніка життя і творчості Шевченка засвідчує, що поет 24 квітня 1840 р. був на літературному вечорі в ресторані, де були присутні Федір Толстой, скульптор і живописець, віце-президент Академії мистецтв, Федір Чижов, математик і письменник, Петро Корсаков, письменник, перекладач, цензор, Олександр Струговщиків, поет і перекладач та багато інших.

Це коло знайомих збільшувалося з кожним днем. Так, на літературно-музичному вечорі у О. Струговщикова 27 квітня 1840 р. було присутніх понад 40 чоловік і серед них М. Глінка, К. Брюллов, Ф. Толстой та інші. На ньому був присутнім і Шевченко. А 9 травня 1840 р. він разом зі О. Струговщиківим, М. Глінкою, Ф. Толстим та багатьма іншими знову був на літературному вечорі у Миколи Маркевича, де зустрівся ще з одним випускником Гімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніжині 1829 р. Нестором Васильовичем Кукольником (1809–1868).

На цей час Н. Кукольник був уже відомим прозаїком і драматургом, автором поетичної драми "Торквато Тассо" (1833), яка була написана ще в Ніжині і завершена в Петербурзі, п'єси "Рука Всеvyšнього отечество спасла" (1834), підтриманої царською сім'єю, історичних повістей і романів. Він бачив себе "генієм", переріс О. Пушкіна і покликаний воскресити високу поетичну традицію.

Перша зустріч Шевченка з Н. Кукольником відбулася 24 квітня 1840 р. на літературному вечорі у М. Маркевича. П. Мартос згадував: "Саме тоді перебував у Петербурзі Григорій Степанович Тарновський [господар знаменитої садиби в Качанівці, приятель М. Глінки, В. Штернберга та багатьох діячів культури. – Г. С.], з ним я познайомив Шевченка, а незабаром приїхав Микола Андрійович Маркевич, посварившись з московською цензурою за свою "Історію Малоросії" і сподіваючись у петербурзькій знайти поблажливішу. Я звів його з найдобришим Петром Олександровичем [Корсаком, письменником і цензором "Кобзаря"] і водночас познайомив з ним і Шевченка" [3, с. 70]. Слід уточнити, що з П. Корсаком М. Маркевич познайомився трохи раніше, хоча зустріч з цензором Шевченка відбулася в цей час. До речі, П. Корсаков схвально відгукнувся про збірник "Кобзар" у газеті "Маяк" (1840, № 6).

М. Маркевич у своєму "Щоденнику" 4 березня 1840 р. записав: "Штернберг Василь Іванович. На 11-й лінії в будинку Доннерберга:

Шевченко Тарас Григорович. *Ibidem*". А далі йде запис за 24 квітня 1840 р., коли відбувся відомий вечір у М. Маркевича: "Вечір і за четверту годину після півночі у мене гості: Чижов, Мартос, Каменський, Струговщиків, Корсаков, граф Толстой, Булгарин і Кукольник... Це чудовий у моєму житті вечір... А Кукольник уже нападав на Мартоса, критикував Шевченка. Запевняв, що спрямування його "Кобзаря" шкідливе й небезпечне. Мартос впадав у відчай. Нестор додав, що тепер необхідно заборонити мови: польську, малоросійську і в остзейських губерніях німецьку. Ми сміялися, і я додав, що німців, поляків, татар і самоїдів треба зробити греко-католиками" [3, с. 72]. До речі, згодом П. Мартос втратив інтерес до Шевченка, перелякавшись його віршів, проникнутих "возмутительным духом" [14]. В шевченкознавстві "Записки" П. Мартоса викликали гостру критику за наклеп на поета, за звинувачення у виступі проти панів [15, с. 62].

Шевченко зустрічався також з Н. Кукольником у поета і перекладача О. Струговщикова 27 квітня 1840 р. Це була велика чоловіча вечірка. Серед численних гостей були композитор М. Глінка, скульптор і художник граф Ф. Толстой, художники брати О. і К. Брюллови, три брати Кукольники, письменник В. Сологуб, актори О. Ладі (Нестеров) і І. Сосницький, літератори В. Белінський, О. Нікітенко і І. Панаєв, художники А. Горонович і Я. Яненко та багато інших. Точилися жваві розмови, звучала музика, М. Глінка знайомив товариство з уривками своєї опери "Руслан і Людмила", а М. Маркевич, який разом з композитором писав у Качанівці в Україні лібрето до опери [16], наспівував окремі мелодії та українські пісні.

9 травня 1840 р. М. Маркевич давав прощальний вечір перед від'їздом в Україну, який співпав з іменинами господаря. Шевченко був на цьому зібранні і подарував йому свій вірш "Н. Маркевичу" ("Бандуристе, орле сизий!"). На цьому вечорі були Платон і Нестор Кукольники.

5 липня 1840 р. Шевченко був присутнім на одному із літературних вечорів ("на середях") у Н. Кукольника, на яких збиралося багато людей (до 80 чоловік). Ці вечори користувалися великою популярністю, бо на них бували М. Глінка, автор багатьох романсів на слова Н. Кукольника, оперні співаки та драматичні актори, поети та інші діячі культури, зокрема К. Брюллов і його учні. Ці зібрання відомі ще під назвою "братии трех великих художников" (М. Глінка, К. Брюллов, Н. Кукольник). Шевченко любив оперу М. Глінки. Пізніше, 25 січня 1843 р., у листі він зазначав: "А тепер через день дають "Руслана і Людмилу". Та що то за опера, та ну! А надто як Артемовський співа Руслана, то так, що аж потилицю почухаєш. Далєбі, правда" [17, т. VI, с. 26]. З С. Гулаком-Артемовським Шевченко познайомився у 1839 р.

на одній із таких вечірок, проникся до нього глибокою повагою і підтримував зв'язки з ним усе своє життя.

М. Маркевич зафіксував у "Щоденнику": "Зате вечір чудний! У Нестора зібралися: Греч, Булгарін, граф Толстой, Чернишов, Каменський, Чижов, Струговщиков, Прокопович, Шевченко, Яненко та багато інших. (Коротше кажучи, нас було 30 чоловік), ми слухали вдруge "Холмського" [3, с. 73] (п'єса Н. Кукольника "Князь Холмский").

Як бачимо, зустрічі Шевченка з Н. Кукольником були хоча більш-менш систематичними і повторювалися декілька разів протягом 1840 р., але вони не мали близького характеру. Ставлення Н. Кукольника до України і діячів української культури було зверхнім. Купаючись у славі, коли представники світського товариства зачитувались історичними творами Н. Кукольника, проникнутими монархічними ідеями, коли на сцені йшли подібні театральні вистави і коли в салонах звучали його романси в музичній обробці М. Глінки, коли він потрапив у товариство відомих діячів російської культури, пихатість молодого письменника відчувалася у всьому. Тож не випадково, що і відносини Шевченка з Н. Кукольником не склалися, бо це були митці різного світобачення і розуміння життя суспільства. Цим і пояснюється негативне сприйняття Н. Кукольником "Кобзаря". 26 квітня 1860 р. у листі до Я. Кухаренка Шевченко передав вітання петербурзьким знайомим, у тому числі і Кукольнику, але це був лише крок ввічливості. Участь Шевченка у літературно-мистецьких вечорах, а також вечірках, на яких були присутні численні представники світського товариства, сприяла пізнанню поетом цього середовища, окремих представників якого він буде схвально згадувати все життя, інших висміювати і розвінчувати у своїх творах. Молодому Шевченку хотілося як талановитому поетові і художнику стати врівень з іншими, які вже здобули відомість і славу. Тим паче, що про його "Кобзар" було чимало схвальних відгуків, йшли замовлення на портретні роботи.

Серед випускників Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька, які входили в коло петербурзьких діячів культури, крім уже згадуваних, були також Єгор Гудима (товариш Є. Гребінки та А. Мокрицького, на той час викладач географії у Дворянському полку (1837–1842 рр.)), Микола Данченко (Немирович) (товариш М. Гоголя, братів Миколи і Василя Прокоповичів, А. Мокрицького та Н. Кукольника, у останнього він був активним членом "Кукольниковской братии") [18], Микола Прокопович (друг М. Гоголя та товариш Є. Гребінки) та інші. Тогочасні документи не зафіксували їх тісні дружні чи творчі стосунки з Шевченком, хоча вони входили до кола близьких знайомих, бували на літературно-музичних зібраннях, вечорах у Є. Гребінки, Н. Кукольника,

М. Маркевича, О. Струговщикова, М. Глінки та в інших товариствах. Це були не лише спілкування товаришів по одній компанії, а земляків, що мало для Шевченка особливе значення.

Таким чином, випускники Ніжинської вищої школи на першому етапі життя і творчості Шевченка відіграли визначальну роль, допомогли йому позбавитися кріпацтва, зайнятися улюбленою творчою справою – малюванням, допомогли видати перший поетичний збірник творів, ввели в коло відомих діячів культури.

Література

1. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2005.
2. Самойленко Г. В. Н. Гоголь и "нежинские однокорытники" в Санкт-Петербурге / Г. В. Самойленко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2007. – С. 11–16.
3. Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – 548 с.
4. Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа / Г. В. Самойленко. – Нежин, 1993. – С. 64–71 ; Самойленко Г. В. Літературне життя Чернігівщини в XII–XX ст. / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2003. – С. 62–66 ; Самойленко Г. В. До проблеми формування творчої особистості Євгена Гребінки періоду навчання в Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька / Г. В. Самойленко // Євген Гребінка в крайовому, українському та світовому літературно-мистецькому контексті : збірник наукових статей. – Полтава, 2012. – С. 191–207 ; Самойленко Г. В. Євген Гребінка і Гімназія вищих наук кн. Безбородька у Ніжині: до проблеми становлення творчості письменника / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Вип. 68 : Спадщина Євгена Гребінки у соціокультурному контексті (до 200-ліття від дня народження письменника / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2012. – С. 3–15.
5. Исторический вестник. – 1899. – № 7–9. – С. 815.
6. Современник. – 1861. – Т. 86. – С. 154 ; Панаев И. Литературные воспоминания / И. Панаев. – М. : ГИХЛ, 1950. – С. 103–104.
7. Будник-Сіверський Б. Безперечно – портрет Євгена Гребінки / Б. Будник-Сіверський // Радянське літературознавство – 1968. – № 10. – С. 1.
8. Ляковська О. Карл Брюллов / О. Ляковська. – М. ; Л., 1940. – С. 118 ; Советская Украина. – 1961. – № 1. – С. 164.
9. Дневник художника А. Н. Мокрицкого. – М. : Изобразительное искусство, 1975. – 272 с.
10. Жур П. Шевченковский Петербург / П. Жур. – Л., 1964.
11. Гребінка Є. Твори : у 3 т. / Є. Гребінка. – К. : Наукова думка, 1981. Т. 3. – 1981. – 703 с.
12. Бородин В. С. Т. Г. Шевченко і царська цензура / В. С. Бородин. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 13.

13. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко. – Львів, 1910. – С. 107.
14. Вестник Юго-Западной России. – 1863. – № 4.
15. Костенко А. І. Шевченко в мемуарах / А. І. Костенко. – К., 1965. – 253 с.
16. Русская старина. – 1874. – Т. 9, № 1–4. – С. 701–702.
17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 10 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1951–1964.
Т. 6. – Листи. – С. 26.
18. Глинка М. Записки / М. Глинка. – М., 1988.